

ÁLLAM ÉS TÁRSADALOM.*

Hogy az állam és társadalom egymástól különböznek, az ma a levegőben van. Ugy beszél rólok mindenki, mint a tűzről és vízről. De hányan ismerik a tűznek és víznek természetét? Hányan ismerik az állam és társadalom különbségének lényegét?

Az állam és társadalom megkülönböztetésében többféle eltéréssel találkozunk. Némelyek csak *quantitative* tesznek különbséget. Ezek szerint az állam is csak társadalom, de független, souverain társadalom. Mások *elvileg* különböztetnek; szerintök *qualitativ* különbség van állam és társadalom közt.

A kik állam és társadalom közt csak *quantitative* különböztetnek, azoknak családfája ismét két részre ágazik. Egyik rész ideális irányban haladva az államot oly souverain társaságnak tartja, melynek rendeltetése megvalósítani a jogeszmét, megvédeni és igazságos arányban előmozdítani minden jogos érdeket. Másik rész az ember erkölcsi világrendét nyers erők küzdelmébe fojtva az államot egy, vagy több fölülkerekedett, s a többieket leigázó társadalmi érdekekben látja, vagyis jogi formákká szilárdult erőszakban.

A társadalmi hatalom, mely a többi társadalmi tényező fölött az

* Az állam és társadalom viszonyáról körül-belül két év előtt ezen folyóiratban annak szerkesztője irt egy értekezést (Bokor József: «A társadalom befolyása az államra», 1886. évfolyam, 33. és 133. lapon). A tárgy azonban oly nagy érdekű, és még mindig oly új, hogy talán megengedhető arról gyakrabban beszélni. Jelen czikkem Bokor idézett elméletével abban megegyezik, hogy az állam és társadalom közt én is elvi különbséget teszek; s az államot nem tekintem valami társadalmi alakzatnak. Továbbá, hogy az állam nem *anyagilag* hanem *alakilag*, különbözik. Ezt nem is lehet találóbban kifejezni, mint Bokor azon szavaival: «egy és ugyanazon éremnek két különböző oldala hát az állam és a társadalom». De államfogalmam más levén, ebből folyólag több tekintetben eltérünk, úgy a kiindulási pontra nézve, (melyet nálam az életviszonyok in abstracto, *önmagukban*, tehát még társadalommá sem alakulva, képeznek,) mint consequentiákban is.

állami uralmat gyakorolja, és mely ezen elmélet szerint állammá lesz: a történet tanúsága szerint lehet nemesi előjog, felekezet, kapitalis, valamint a nemzeti élettől elvált, s az államban állam gyanánt szervezkedett katonai hatalom, melynek, mint ilyen souverainné lett társadalmi érdeknek, militarismus a neve.* Lehet, hogy valahol a hivatalnoki kar a maga érdekét tekinti czélnak, a közügyet fejős tehénnek, s ekkor a burokratia lesz a souverain társadalmi érdek, vagyis azon elmélet szerint, melynek illusztratioja végett ezen világtörténeti tényeket fölhozom, az állam ekkor a burokratia. Lehet, hogy ezen társadalmi érdekek közt bizonyos hatalmi egyensúly van, s akkor szövetségben uralkodnak; pl. junkerthum, felekezetiiség és militarismus együtt. Azon középkori elv szerint, hogy az ország az uralkodó családnak magántulajdona, szintén egy souverain társadalmi érdek az állam, t. i. egy családnak társadalmi érdeke. Ezen patrimonialis királyságnak még ma is vannak hívei, főképp azok között, kiknek a feudalismus magánjellegű, azaz: társadalmi uralma előnyére szolgálna. Éles ellentétben ezen középkori reminiscenciákkal küzd a socialista állam, mely szintén egy társadalmi érdeket akar souverainításra emelni, t. i. a munkásokét.

Ilyen az állam, ha a tények szerint magyarázzuk a jogot; ilyen az állam azon elmélet szerint, mely a nyers erők küzdelménél magasabbra emelkedni nem tud. Ezen elmélet szerint az állam legjobb esetben a társadalmi tényezők *egyensúlya*. Ezen egyensúly csak tény, (olyan, mint az európai egyensúly,) és még ha jogi szervezetet és alakot ölt, akkor is csak tény. Ily jogi szervezetet a rablóbanda is ölthet magára. Az ily jogi szervezet nem a jogeszmének kifolyása. Az ily jogi szervezetben nem a jog uralkodik a tény fölött, hanem a tény a jog fölött.

S vajjon a társadalmi érdekek egyensúlya, mint állam, megadja-e minden társadalmi érdeknek azt, a mi ezen társadalmi érdeket illeti? Bohó kérdés! fogják mondani ellenfeleink. Minden társadalmi érdeket szerintük az illeti, a mivel épen bir. Eszerint egykor jogos volt a rab-szolgaság; és később nem azért szűnt meg, mert jogtalan, hanem azért lett jogtalan, mert megszűnt.

Ezen elmélet, mely szerint az állam egy vagy több souverain társadalmi érdek, vagy a társadalmi érdekek valami egyensúlya, nem

* Melyet a minden ízében szakszerű katonai erővé szervezett *nemzettel* semmi-képen sem szabad összezávarni.

egyéb, mint korunk udvari költője. Miként a mult században minden elmélet népszerű volt, mely a tényeknek hadat üzent, úgy ma minden elmélet népszerű, mely az ideáltalan, nyers tényekre támaszkodik. Ha népszerű is, azért mégis fonák az állam és társadalom oly megkülönböztetése, mely államnak egy vagy több souverain társadalmi érdeket, vagy akár az összes társadalmi érdekek egyensúlyát nézi, ellenben társadalomnak az első esetben a *többi*, az utóbbi esetben az *egyes* társadalmi érdekeket tartja. Tulajdonkép ezen souverain társadalmi egyensúly, azaz: főhatalommá emelt társadalmi harc oly értelemben, mely az embereknek megnyugvást adhatna, vagyis nem a társadalmi érdekek *egy részének* egyensúlya volna, csak álom. A millionarius hinni fog ily egyensúlyban, de a proletar, kinek belsejét az éhség gyötri, sem abban hinni, sem azt érezni nem fogja. Létesíthet ily egyensúlyt a szabad concurrentia, de csak akkor, ha a szabad concurrentia folyamában küzdő társadalmi érdekek **csak** is társadalmi érdekek, vagyis az államhatalmat nem bitorolják. Mihelyt egyszer a társadalmi érdekek az államhatalom fegyvereit alkalmazzák egymás ellen, és már nem társadalmi fegyverekkel küzdenek, hanem mindenik azon van, hogy a trónt elfoglalja vagy megtartsa, vége a szabad concurrentiának, vége a társadalmi érdekek egyensúlyának. Ezen egyensúly kifejlődhetik idővel a társadalomból ennek belső ereje által az állam védelme alatt, az állam mesterséges intézkedései nélkül, de ezen egyensúly nem az állam, mert mihelyt azzá lesz, megszűnt egyensúly lenni. Ha ezen egyensúlyt souverainná tesszük, akkor azt utópiába kergettük.

Souverain a nemzet, állam a nemzet. S az állam mint nemzet nem pusztá hatványozott társadalom, hanem önálló elv. A jogeszmé csak a nemzetállamban valósulhat, mert csak a nemzet áll fölötte minden társadalmi érdekharcnak; mert a nemzet személyes egysége az emberek önfeláldozó hajlamainak és tetteinek. És az önfeláldozás nem lehet igazságtalan.

Említém, hogy azoknak, kik az államot és társadalmat *quantitative* különböztetik meg, egy része idealis irányban haladva szintén a jogeszmét hirdeti a társasági állam céljául. De ezen társasági állam is már fogalmánál fogva nem egyéb, mint társadalmi érdekhalmaz. S a jogeszmé ép a végből van, hogy ezen érdekhalmazt szabályozza magasb szempontból.

A nemzet a maga állami létében nem szorul igazolásra. Van; tehát joga van lenni. De még ha az egyén szempontjából tekintjük is

a dolgot, a nemzetállamhoz jutunk; mert ez az élő jogeszme, melyre az egyén is szorul.

Az állam, mint *intézményeknek összessége*, szintén nem szolgálhat az állam és társadalom megkülönböztetésének alapjául; mert az intézmény ily abstract alakban nem él. Ha a nemzet ad neki életet, akkor nemzetállam. Ha társadalmi érdek ad neki életet, akkor társadalmi állam.

Az állam és társadalom az emberi lélekben van, s az emberi lélek által az *életviszonyokban*. Az életviszonyok viszont lélektanilag meghatározzák az embert, és ezáltal az államot és társadalmat. Az ember az életviszonyokban mint önfeláldozó és önző lény él, azaz: államilag és társadalmilag. Az életviszonyok alakulnak állammá, a mennyiben azokat az állameszme betölti; az életviszonyok alakulnak társadalommá, a mennyiben azokat az egyes ember eszméje betölti. Az életviszonyok adják az *anyagot* mind az államhoz, mind a társadalomhoz. A *principium formale* az államban a nemzet eszméje, a társadalomban az egyes ember eszméje. Az anyag mindkét esetben ugyanaz (t. i. az életviszonyok), de más az alakító elv. Az ember éli az életviszonyokban mind az államot, mind a társadalmat, de különböző elv szerint. Állam és társadalom tehát nem *anyagilag*, hanem *alakítlag* különböznek. Mindenekelőtt tehát ismernünk kell az államnak és társadalomnak közös anyagi elemét, az életviszonyokat.

I.

Mit értünk életviszonyok alatt?

Az életviszonyok az *emberek viszonyai egymás közt*.

E fogalomhatározás nem felel meg a szó szerint való értelemnek. Szó szerint életviszony nemcsak embernek emberhez való viszonya, hanem azon viszony is, mely az ember és a természet közt van; és pedig akár értjük ama szót: élő viszonyoknak, akár az emberi élet tartalmát képező viszonyoknak. De a fogalom meghatározásánál a szó semmi, az elv minden. Az emberek közt levő viszonyok egy elvi egységet, tehát önálló fogalmi kört képeznek. S miután ezeket életviszonyoknak szokás nevezni, követjük a nyelv szokást, s ezeket értjük itt is életviszonyok alatt. De követjük az elvet is, és itt *csak* ezeket értjük életviszonyok neve alatt, kizárva e körből mindazt, a mi az elvi egységhez nem tartozik.

Igaz, hogy az életviszonyok, mint az emberek közt levő viszo-

nyok, millió összeköttetésben vannak az embernek a természethez való viszonyaival. Az emberek viszonyait természeti viszonyaink nélkül gondolni sem lehet. A legideálisabb dolgok is fejlődésükre nézve összeköttetésben vannak az anyagi világ tüneményeivel. Még inkább a gazdasági fogalom, mely ugyan emberi életviszony, de a tárgyat a természet adja hozzá.

Azonban bármily szoros összeköttetésben legyenek is az emberek közt szövődő életviszonyok a külső természethez való viszonyainkkal, mégis e két kör mindenike külön önálló elvi egység, két külön tudományvidék tárgya. Az egyik körre vonatkoznak az *állami és társadalmi tudományok*,* a másikkra a *természettudományok*.

Az emberi és természeti viszonyok intensive komplikált, millió színben ragyogó szövetet képeznek. Alig különböztethetők meg az egyes szálak. S mégis meg kell azokat különböztetni, mert különböző elv alá esnek. Az emberi életviszonyok fejlődése a világtörténet. E viszonyok az ember erkölcsi világrendébe tartoznak. Ideál felé tartanak. Viszont a természethez való viszonyaink nem tartoznak a világtörténet körébe, változatlanok, nincs történetük, vak erők által meghatározvák, ideált nem ismernek.

Azon ellenvetést lehetne tenni, hogy a civilisált ember egészen más viszonyban van a természettel, mint a vad ember; tehát van története a viszonyok ezen körének is.

De a mi a művelt és vad emberre nézve más, az lényegileg emberi viszony. A vad embernek zsarnoka a természet, a civilisált ember királya a természetnek. Ámde ki tette őt ezzé? Emberi viszony. Ama csodálatra méltó átalakulás, mely a természet vad szeszélyének alávetett őt embert és a mai embert elválasztja, azáltal ment végbe, hogy az emberi viszonyok fölvelték magukba a természet erőit. A természet, mint az *emberi viszonyok tartalma*, ma más; de ezen változás is változatlan törvényeken alapszik. A természethez való viszonyaink változatlansága azonnal szembe tűnik, ha azokat az emberi viszonyoktól különválasztva gondoljuk. A természet királyának lenni csak annyit tesz, mint másképp hódolni a természetnek. Ha léghajón a felhőbe emelkedem is, azért a gravitatio törvénye uralkodik fölöttem, ép úgy, mint

* «Az állam- és jogtudományok» a tudomány mai állásának nem megfelelő kifejezés; mert a jogtudományok részint benn vannak az államtudományokban, s ennyiben ama kifejezés ismétlés, részint az életviszonyok társadalmi oldalát nem teljesen, hanem csak jogi formájukra nézve fejezi ki.

a vad ember fölött. A hideg mindnyájunkra nézve hideg, ha fűtött szobáinkban menhelyet találunk is előle. Hogy a civilisált ember a villámmal hírt küld, s napfényvel rajzol, az nem az embernek a természethez való viszonya, hanem embernek emberhez való viszonya. T. i. emberi viszony maga ezen képesség; nemcsak annak gyakorlása. Nemcsak, hogy emberhez telegraphálunk, hanem ember adta a képességet, melynél fogva telegraphálunk. Emberi viszony a sok évezred fejlődése, mely a képességhez elvezetett. Ember alkotó ama lépcsőfokokat, melyeken keresztül a mai magaslatra jutánk a természet erőivel szemben.

Az életviszonyok, vagyis az embereknek egymásközt lévő viszonyai: *szellemiek, erkölcsiek, egészségügyiek, gazdaságiak*. Szellemiek: tudomány és művészet. Erkölcsiek: a családnak, a nemzetnek, az emberiségnek ethikai egységét eszközölő viszonyok. Egészségügyiek: az államilag és társadalmilag kifejtett egészségügyi tevékenységben szemléltethetők. Gazdaságiak: a nemzetgazdaság tartalmát képezik.

A nemzetgazdaság is, bár anyagi javakra vonatkozik, az ember erkölesi világrendéhez tartozik; nem természeti, hanem emberi viszonyokat tartalmaz, mert törvényeinek hatalmas rendszere nem a külső természet vak erőinek, hanem az ember öntudatos tevékenységének eredménye. A nemzetgazdaság fejlődési törvényei nem természettörvények, hanem világtörténeti törvények, melyek nem vak erők, hanem céltudatos érdekek által érvényesülnek.

Az életviszonyokat, mint emberi viszonyokat, a természeti viszonyoktól elkülönítvén, átmehetünk azok hatalmas fejlődésének és lélektani befolyásának vázlatára.

Abstract ember nincs. Minden embernek vannak életviszonyai. Minden embert, minden államot, minden társadalmat lélektanilag meghatároznak az életviszonyok. A vad embernek is vannak életviszonyai, csak hogy silányak, mint a terméketlen földbe vetett gabona; míg a civilizált embernek életviszonyait szemünk már a végtelenségtől nem tudja megkülönböztetni. Benn van az életviszonyokban a fegyházba zárt gonosztevő is, csak hogy körülötte ezen viszonyok egyformává dermedtek, mint a börtön falai.

A művelt ember életviszonyaiban az emberiség összes fejlődése érvényesül: nagy emlékek, nagy eszmék, azon lélektani hatás, melyet a művészet remekei okoznak, tökéletesb gazdasági tevékenység előnyei. A mit az emberiség élt erényben, gondolatban, gazdaságban, az

mind benn van a bennünket környező életviszonyokban. Elemezze az emberiség életének ezen gazdagságát, a ki tudja. Mintha a földtekének átfurására vállalkoznék. És e végtelen gazdagság benn van mint oklanczolat a civilizált ember minden gondolatában, minden cselekvényében. Ki fogja az emberi cselekvényeket elemezni?

Az emberiségi kincseshalmaz, mely az életviszonyokban, s ezek által a civilizált ember lelkében van, sok ezer millió ember műve, kik porszemenkint hordták azt össze. Kicsi kis porszemek! Ki tudná, kitől erednek, mennyi boldogságnak, mennyi boldogtalanságnak eredményei. Mintha csak a semmiségbe hullottak volna. És mégis e porszemek örökké élő activ tényezői az emberi sorsnak. Mindnyájan benn vagyunk az emberiség nagyszerű *gondolat- és érzelem-filiatiojában*; s az emberi cselekvőség egy élő nagy közösség a cephalisatio ős korától fogva. A napnak sugarai, melyek a bolygókra nem esnek, a végtelen űrben látszanak elveszni, de a természetben semmi el nem vész. Az emberi gondolat, mely föl nem jegyeztetik, a feledékenység végtelen éjében látszik elveszni, de az emberiség nagy fejlődési egészében semmi el nem vész. A gondolat-filiatio egy élő könyvtár.

Hajdan elszigetelve fejlődtek az életviszonyok. Az egyiptomi ember csak egyiptomi életviszonyokban élt; a görög ember csak görög életviszonyokban. Ma mindnyájan a művelt emberiség összes életviszonyaiban élünk. Innen az életviszonyok rendkívül intensív fejlődése. Hajdan a hazaszeretet az idegen gyűlölete volt. Azon nézet volt elterjedve, hogy Isten a tengert a népek elválasztása végett alkotá; a hajózást ennél fogva szentségtörésnek tarták. Ellenben a mai ember lelkét nemcsak az érinti, a mit egy város, vagy ország erényben, eszmében és javakban alkot. Ma művelt világ minden pontján minden más pontnak tevékenysége villanszerűleg érvényesül. Ma az emberiségi egész alkotó életviszonyok alakulnak nemzetekké. A mire a hazaszeretet vonatkozik, arra az emberiség szerete is irányul. S a hazaszeretet melege nem csökkent az által, hogy az emberiség szeretetével egyesült, sőt nemesebb lett az által, hogy az embert az idegenben is tiszteljük. Mig hajdan minden civilisatiókör önmagába elszigetelve, az általa létesített világosságot nem közölte más civilisatiókörrel, és az általa táplált előítélettől nem szabadult más civilisatiókör által: addig ma mindennap egy új gondolat árasztja világosságát az összes civilisált népekre, mindnyájan ostromoljuk mindnyájunk előítéleteit. Egy igazi «bellum omnium contra omnes» az emberi ideal

javára. Harecz, melyben legyőzetni is győzelem és dicsőség. Ennélfogva az előítéletek szédítő gyorsasággal maradnak el tőlünk, mint a gyorsvonat ablakain át nézett tárgyak. S valóban sokan el is szédülnek és egyrészők a világ fölfordulása miatt jajgat, másrészők azt is eldobja magától, a mi nem előítélet, sőt többen a rohanó vagonból magukat vetik ki, s szörnyet halva elmaradnak, elfeledtetnek.

Az ember gondolkodásmódját és érzületét igen jelentékeny mértékben az életviszonyok határozzák meg. Ezek mintegy második véralkatunkat képezik, talán a tulajdonképeni véralkatnál hatalmasbat. Az embert csak életviszonyai által ismerjük meg. Az éghajlatnál is sokkal nagyobb az életviszonyok befolyása. A faj által emelt válaszfalakon is áttör az életviszonyok hatalma. A néger egyenlő életviszonyok által polgártársunk lesz nemcsak jogilag, hanem lélektanilag is. Eszmekörüink assimilál mindenkit fajkülönbség nélkül, és megmutatja, hogy mindnyájan egyenlő emberek vagyunk. Különösen hatnak az életviszonyok világkorszakok szerint. A ki ma tüzes védője a vallásszabadságnak, tán ötszáz év előtt, más viszonyok lélektani hatalma alatt, a máglya tüzét szította volna. A könyvet melyet valaki ír, ha még oly zseniálisan eredeti is az a könyv, nagy részben nem ő, hanem korának életviszonyai írják, vagy önmagukat tükrözve vissza abban, vagy pedig az általuk támasztott reactiót. Például szolgál az elsőre Rousseau, az utóbbira Haller. Csak képzeljük szt. Agostont a XVIII. században, Rousseaut az ötödik században; vajjon melyik kiáltotta volna akkor: «Que d'hommes entre Dieu et moi!» *

Bizonynyal az ember erkölcsi ereje még az életviszonyoknál is hatalmasabb; és kell is, hogy az legyen. Az életviszonyok beszámíthatlan állapotba nem teszik az embert, de azok tekintetbevétele tegye méltányossá és humanussá ítéletünket, melyet másokra nézve mondunk. Talán egy ember sem jó a világra oly gonosz hajlamokkal, hogy bizonyos viszonyok közt jó ember ne lehetett volna. Es viszont melyikünk az, ki bizonyos viszonyok között rossz emberré nem lehetett volna?

Miután az életviszonyok határozzák meg az embert, ennél fogva a ki az életviszonyokat kezében tartja, az emberek lelkét tartja kezében. Csakhogy ezen tekintetben nagy különbség van az antik és a modern világ közt. Hajdan egy ember a maga polgártársainak összes

* Emile, Paris, 1791., III. köt. 141. lap. «Profession de foi du vicair savoyard.»

életviszonyait átalakíthatá, vagyis átalakíthatá az ember gondolkodásmódját, s ezzel magát az alkotmányt. Ez ma lehetetlen.

A két világkorszaknak, az antik és modern világnak ez életviszonyokra vonatkozó ezen különbsége, melynek tekintetbe vétele nélkül sem az antik világ intézményeit megérteni, sem azokból korunk számára tanulságot meríteni nem lehet, könnyen magyarázható.

Hajdan az életviszonyok fejletlensége és a civilisatio körök elszigeteltségénél fogva csak kevés életviszony érinté az emberek lelkét. Ennélfogva az életviszonyok lélektani hatalma csak kevés életviszony közt oszlott meg, s így ezen hatalomból minden egyes életviszonynak jelentékeny rész jutott. Ha tehát csak egy életviszonyt változtatott is meg a törvényhozó, már jelentékenyen átalakította a belső embert. S a milyen a belső ember, olyan az alkotmány. Azért állítá Plato, hogy a zene változása az alkotmány változását is maga után vonja.

Ezen állítás ma érthetetlen. De akkor volt abban igazság. A civilisatiókörök már említett elszigeteltségéhez még egy másik elszigeteltség is járult. A hellen respublicában a szabad ember elszigetelte magát a munka lélektani befolyásától. A munka a rabszolgáé volt, és a passiv polgároké. A spartainak nem is volt szabad élethivatásos munkát folytatni. Thebae törvénye szerint csak az vehetett részt az államhatalom gyakorlásában, ki legalább tíz év óta nem vett részt a piaczi forgalomban.* Ámde az életviszonyok nagy része az élethivatásos munka által gyakorolja lélektani befolyását. Egy embernek, a ki rendes munkát kitartó erélylyel folytat, és egy embernek, ki ily munkát nem teljesít, igen különböző a lelki állapota. A munka edz, megfékezi a szenvedélyt, életenergiát ad, mely visszahat a külvilágra. Viszont a munkátlanság a lelket elpuhítja, nagyon receptívvé teszi, s a külső hatások rabjává. A munkás emberre a zene hatása pillanatnyi, s aztán következik a munka prózája. A munkátlan emberben a zene édes mámore túléli a zenét. S a görög polgár ideálja ép a munkátlan ember. Korunkban még a tétlenül élő ember lelkében is a hallott zenét ezernyi más életviszony háttérbe szorítja. A hirlap által a széles világgal érintkezik, utazása oly tarka világot tár eléje, milyenről a görög álmodni sem tudott. Ma még a klub tereferéje is sasszárnnyakon jár,

* Aristot., Politika III. 5. Kirchmann kiad. 79. lapon. Ugyanott Aristot. kétségbe vonja, hogy a mesterember az activ polgárban megkívántató erénnyel bír.

országokat szerencsétlen, míg a görög csak egy város falain belül pletykázott.

Egy magánfogságra vetett és tétlenségre kárhoztatott ember, főleg ha a görögök temperamentumával birna, érezhetné magában Plató állításának igazságát a zene hatalma tekintetében. A csillagos ég lélektani hatását ellensúlyozza a napfény. Azonban a görög törvényhozó megtehetette, hogy a polgárok az erkölcsi világban mindig csillagos eget, vagy mindig napfényt lássanak, s így a hatás mindig egyoldalú, mindig jelentékeny volt. A görög törvényhozó az erény napfényét, vagy az alávalóság sötéttségét áraszthatta a polgárok lelkére.*

A mai törvényhozónak hatalma is nagy az emberek fölött, törvényekkel ma is lehet jóra, rosszra nevelni az embereket; de távolról sem oly mértékben, mint hajdan. Az antik világban az életviszonyok kis patakját arra vezette a törvényhozó, a merre akarta, s ezzel meghatározta polgártársainak szellem erkölcsi irányát; de ma ki bir az életviszonyok tengerének áramlataival? A Lykurgok lehetetlenné váltak. A mai életviszonyok már nem esnek egyes ember önkénye alá. Sem fekete levesssel (*μαύλως ζωμός*) a jellemet megedzeni, sem napernyőkkel a jellemet elpuhítani ma nem lehet többé. Egyes életviszonyok nem hatnak többé, vagy legalább észrevehetőleg nem. Viszont az életviszonyok összességére az egyes ember nem képes hatni, ha mindjárt I. Napoleon lángesze és hadi erejével bir is. A népek belső fejlődésének szabadsága legyőzte az egyes ember önkényét. Ma senki sem képes többé a nemzeteket bizonyos irányban dressirozni, jó irányban sem, rossz irányban sem. Most már nem egyes ember határozza meg a népeket az életviszonyok által, hanem a népek önmagukat határozzák meg az életviszonyokban.

* Az utóbbira törekedett Arisodemos, Kyme zarnoka, ki az ifjúságot enerváló, azt kívánta, hogy a fiatal emberek a leányok módjára hosszú hajat hordjanak, tarka ruhát öltsenek, fürtjeiket virágokkal ékítsék, mikor tánc- és zenemestereikhez mennek. nők szolgáljanak nekik ernyővel, legyezővel, illatszerekkel. Ez a nevelés husz éves korig tartott. «Cela ne peut convenir qu'à un petit tyran qui expose sa souveraineté pour défendre sa vie». (De l'esprit des lois, X. 12).

A zene hatalmának a görögöknél megvilágosítására szolgál Wachsmuthnál (Hell. Alterth. II. köt. 725. lapon) azon adat, mely szerint Timotheos játéka az épen ebédelő macedoniai Sándort annyira föltüzelté, hogy fegyvert ragadott, s azután egy másik dallam által ismét az ebédhez visszavezettetett. — Ekprepes spartai ephor csak hét hurt türt a művész lantján; a többit összevágta (u. o. 726. 727., lap).

II.

Eddig az életviszonyokat magukban szemléltük, mintha azok sem államot, sem társadalmat nem képeznének: bár ily elvont, alakatlan anyag gyanánt az életviszonyok sehol sem léteznek, hanem mindenütt állammá és társadalommá alakulva.

A természetten beszél az anyagnak, mint olyannak tulajdonságairól, bár az abstract anyag sehol sem létezik, hanem mindenütt bizonyos alakban. Így az életviszonyokat, mint az ember erkölcsi világrendének anyagát is, a tudományos elemzés vizsgálat tárgyává teszi, magukban, az állam és társadalomtól abstrahálva, bár ily alakatlan életviszonyok épen úgy nem léteznek, mint nem létezik a physikai világban alakatlan anyag. Most átmegyek az életviszonyok állami és társadalmi alakjára.

Az állam az életviszonyoknak *személyes*, a társadalom ugyanazoknak *személytelen* alakja.

Miután az életviszonyok az emberek *összéletét* képezik, mert épen abban áll lényegök, hogy emberi viszonyok, azaz: sok ezer millió embert tér és időben egy nagy egészbe foglalnak, ennél fogva az államot és társadalmat úgy is definiálhatom: az állam az emberek *összélete*nek személyes alakja, a társadalom ugyanannak személytelen alakja.

A tényleg létező történeti fejleményt ki kell egészítenünk, ha az állam és társadalom tiszta képét szemlélni akarjuk. A társadalom már ma is emberiségi momentum. Ellenben a *világállam* hatalmas és föltartóztathatlan fejlődésben van, de formailag még nem létezik, és a legtöbbben arra nem is gondolnak. A fogalmaknak tisztaságához azonban nem a fejlődésnek fele-útján jutunk, hanem csak a fogalmak tárgyának teljes kifejettsége által. Bizonyval a *nemzet* eszméje nagy és magasztos, melyért érdemes halni, és mely nélkül nem volna boldogság élni. De a világállam nem árt a nemzetállamnak. A nemzetek jelentősége azoknak emberiségi egysége által nem csökken, sőt épen ezen egységben van világtörténeti missiójuk. Az állam és társadalom különbséget csak akkor láthatjuk tisztán, ha mind a kettőt a legmagasb, t. i. emberiségi szempontból tekintjük. S miután az emberiség állami élete formailag még nem befejezett, azt a tudományban ki kell egészíteni.

Az állam és társadalom ellentéte a személyes és személytelen létalak ellentéte. Az összes életviszonyok a fejlődés két stadiumában vannak: társadalmilag öntudatlan, államilag öntudatos organismussá alakulnak. A társadalom, mint egész, nem tudja magát, tehát személytelen. Az állam, mint egész, tudja magát, tehát személyes.

Az életviszonyokban úgy a társadalmat, mint az államot az egyén éli. Az egyén lényegileg önző és lényegileg önfeláldozó lény. Mindkét tulajdonságunkat a tapasztalás kétségtelenné teszi. Mint önző lény éli az ember a társadalmat, mint önfeláldozó lény éli az államot. Társadalom és állam tehát az emberi természet önző és önfeláldozó voltának productuma.

Mint önző lény az ember maga az életviszonyok személyes középpontja. Ezen szempontból tehát az életviszonyok nem alakulhatnak egy magasb ethikai személyes egységgé. Ez az oka annak, hogy a társadalom, mint egész, személytelen.

Mint önfeláldozó lény az életviszonyok középpontjává egy magasb ethikai egységet tesz az ember, mert különben nem léteznék önfeláldozásának (önfeláldozó szeretetének) tárgya. Ezen önfeláldozásnak tárgyát mindnyájan tudják és érzik, a kikre nézve az épen az önfeláldozás tárgya. Az tehát mindnyájuk lelkében, s általuk az életviszonyokban személyes lét. Sőt csakis mint személyes lét van. Egy évezred gondolat- és érzelm közösség az életviszonyokban. Ezen öncélú lény az állam.

Az önzés az életviszonyok alanyává az egyes embert teszi, tehát az életviszonyokból egy magasb alanyiséget kizár. Tehát a társadalomnak, mint egésznek, alanyiséga nincs. Az önfeláldozás egy magasb ethikai alanyiségbe foglalja össze az életviszonyokat. Ezen alany részleges megjelenésében a nemzet, egyetemes megjelenésében az emberiség, egyszóval az állam.

Azt lehetne ellenvetni, hogy az önfeláldozásnak tárgya vagyis célja lehet nemcsak egy magasb ethikai személy, hanem embertársam is. Ezen utóbbi önfeláldozás a föntiek szerint sem állam, sem társadalom; tehát a rendszer alapja porrá lesz, még mielőtt reá házat építenénk.

A porfelhő azonban az ellenvetésből ered, és nem a szétomló alapból. Ezen alap nem is mutat kedvet a szétomlásra. Önzés alatt itt nemcsak saját magam szeretetét értem, hanem általán az embernek, mint ilyennek, szeretetét egy magasb ethikai világrenddel szemközt. A társadalomban az életviszonyok középpontjává és alanyává, nem

ugyan mindig önmagam, de mindig az embert teszem. Végezzélja az életviszonyoknak a társadalomban mindig az ember. Vajon Péter avagy Pál ezen végezzél, az a fogalom szempontjából közönyös. Elég, hogy valahol van egy ember, ki az adott esetben az életviszonyok középpontja. Ezen embert mindnyájan szeretjük, mert mindnyájunkban van. Az embert in abstracto, mint fogalmi lényt teszszük a társadalomban az életviszonyok önző alanyává. Hogy ezen fogalmi ember kiben és kinek cselekvénye által lesz az életviszonyok konkrét, élő középpontjává, az a társadalom fogalmán nem változtat. Minden emberi cselekvőség vagy arra irányul, hogy az *embert* boldogítsam (önmagamban, vagy másokban) vagy arra, hogy egy magasb *ethikai személyes* életnek adjak lendületet. A cselekvőség első irányában az ember mint önző lény jelenik meg, a másodikban mint önfeláldozó lény. A cselekvőségnek mindkét iránya jogosult erkölcsileg; és azok megkülönböztetése correct logikailag. Midőn önfeláldozó szeretetem tárgya embertársam, akkor a társadalmi lény nyilvánul bennem, épp úgy, mint mikor önmagam szeretem; mert szeretetemnek tárgya mindkét esetben az ember. Ellenben, ha önfeláldozó hajlamomnak tárgyául egy magasb ethikai lény szolgál, a melynek az embert áldozatul hozom úgy magamban, mint másokban, (pl. mint hadvezér a harcztéren), akkor az állami lény nyilvánul bennem. Az ember tehát, mint egy másik ember önfeláldozó szeretetének tárgya és célja, az állam- és társadalomnak általam kifejtett alapzatait nem rontja le; mert ezen alapzatban az embert, mint önző lényt, nem más emberekkel szemközt állítva teszem a társadalom elvévé, hanem általában az embert egy magasb ethikai egységgel szemközt állítva. Ezen elvontnak látszó tétel azonnal gyakorlativá lesz, ha azon nem példátlan esetet gondoljuk, hogy az állam valamennyi polgárának, egytől-egyig érdekében volna ezen államukkal fölhagyni. Vajjon szabad ezt tenniök? Ha egyedül csak társadalom volna a földön, ha egyedül az ember volna önczél, tehát az ember abszolút önczél volna, ha az állam is csak az emberért volna, tehát az állam is társadalom volna, akkor e kérdésre igen-nel kellene felelni, akkor az említett esetben az állam halálos ítéletét a polgárok maguk joggal aláírnák; menekülnének, mint a patkányok a sülyedő hajóról; s a ki az ellenkezőt követelné, inhumanitást követelne. De miután az állam nem társadalom, az egyes ember nem abszolút önczél, miután az állam az emberi érdekek fölött álló magasb ethikai világrend, mely nem létezik sem kiváltságos osztályért, sem az összes polgárokért,

hanem önmagáért, ennél fogva ha az államnak, vagyis a nemzetnek, mint világtörténeti alanynak, föntartása valamennyi polgárnak érdekével ellenkeznék is, az mégis fönn volna tartandó; utolsó lehelletig, utolsó csöpp vérig és utolsó krajczárig rendületlenül meg volna védelmezendő.

Az élet csak ritkán állítja a dolgokat ily módon élére. De a mit itt élére állítánk, az kevésbé élére állítva mindenütt ott van az emberek életviszonyaiban. Azért az állam és társadalom ellentétét szülő elvekkel mindig tisztában kell lennünk.

A magyar történet egy classicus példát nyújt az állam és társadalom kifejtett különbségének megvilágítására. A bécsi absolutismus a mohácsi vész óta századokon át a magyar alkotmány megsemmisítésére törekedett. Ha azon emberek, halhatatlan honfiak, kik e törekvést meghiúsíták, hódoltak volna annak, — bocsássa meg dicső emlékek e kifejezést, — akkor Magyarországon ma gazdagabb emberek laktának, de az nem volna Magyarország; és nem léteznék sehol a magyar nemzet; akkor nem alkalmaztatott volna azon ismeretes osztrák vámpolitika, de a magyar nemzet sem ünnepelné évezredes állami létét.

Ezen gyakran idézett ténye a hazai történetnek napfénybe helyezi azon különbséget, mely létezik az ember, mint az életviszonyok középpontja (társadalom), közt egyfelől, és egy magasb ethikai személyes egység, mint az életviszonyok középpontja, (az állam) közt másfelől. A mit a magyar történet beszél a *tények* nyelvén, hajszálig ugyanazt mondtam fönnebb az állam és a társadalom megkülönböztetésére nézve philosophiai nyelven. Talán nem bűn a történeti dicső példáit a philosophia hatványozott öntudatának erkölcsi erejével fölruházni az utódok lelkében!

Az állam és társadalom megkülönböztetését az általános philosophiai világnézettel kell elvi kapcsolatba hozni, miként minden tudományos kérdést, mely az erkölcsi világrend körébe tartozik. Különösen az állambölcsészet, ha csak nem homokra épült, visszatükrözi a mindenségre vonatkozó nézetet. Egy államtanon, mely szilárd alapon nyugszik, azonnal látni lehet, mely philosophiai rendszert követ az író ha ezt nem is említi.

«A mi az egyesnek életében a harc a kötelesség és vágyak közt, azt jelenti a népek életében az örökös harc az állam és társadalom közt.»

Gneist e mondásában elindul a mindenség eszméje felé, de csak az emberig jut el.

A mindenség képét, s így az állam és társadalom képét az emberben is megtaláljuk. De az ember nem végső ok. Nem hordja önmagában annak indokolását, mért kell uralkodni az észnek, mért kell alárendelni a vágyat a kötelességnek. Ennélfogva az ember analógiájából nem következtethetem teljes bizonyossággal, hogy az állam uralkodjék a társadalom fölött. Erre csak egyetemes philosophiai világnézet nyomja a hiteles pecsétet.

Az életviszonyoknak az államban személyes, a társadalomban személytelen alakja megfelel a mindenség alap-alakzatainak. A mindenség mint személyes egység: az Isten. A mindenség, mint személytelen sokféleség: a világ. A mi Isten és világ a mindenségben, az az állam és társadalom az emberi életviszonyokban.

Ugyanezen alapalakzatokkal találkozunk az ember életében. Az ember a maga létének személyes egységében: a lélek. Az ember a maga létének személytelen sokféleségében: a test. A mi a lélek és test az emberben, az az állam és társadalom az emberi életviszonyokban.

Uralkodik mindenütt a lét személyes alakja: Isten a világ fölött, a lélek a test fölött, az állam a társadalom fölött.

Innen könnyen érthetők az állam és társadalomra nézve az egyetemes világnézet consequentiái. A *polytheismus* az emberiség eszméjéhez nem juthatott el sem az államban, sem a társadalomban, hanem legfőlebb összeférczelt külső egységhez a római pantheonban.* A *monotheismus* és a *pantheismus* államban és társadalomban az emberiséghez emelkedik, de míg amaz, ha következetes, az államot és társadalmat két külön létnek értelmezi, addig emez ugyanazon lét két külön alakjának. Végül az *atheismus* a mindenség személyes alakját ép úgy tagadja, mint az életviszonyok személyes alakját, tehát vagy csak társadalmi államfogalmat ismer, vagy anarchiára vetemedik.

Az állameszme *absolute* betölti az életviszonyokat. Az egyén eszméje szintén *absolute* betöltte azokat. Azaz: az életviszonyok minden ízökben alakulnak állammá és minden ízökben alakulnak társadalommá.

* Le panthéon romain ne fut que le symbole d'un grossier syncrétisme. Cependant la tentative du monde ancien pour arriver à l'unité spirituelle mérite notre attention par les tendances qu'elle révèle. Laurent, Etudes sur l'hist. de l'humanité. 1862. Tome III. 353., 354.

Ez ellen azt lehet fölhozni, hogy a mit az állam absolute betölt, abban az egyén számára semmi hely sem marad; és viszont.

Ezen ellenvetés az anyagi és erkölcsi világ analogiájából vétezik; de analogiával bizonyítani sohasem lehet, hanem csak a már bebizonyítottat megvilágítani. Az analogia az anyagi és erkölcsi világ közt majd létezik, majd hiányzik. A testek *áthatlanságát*, melyből azon ellenvetés fölmerül, az erkölcsi világba átvinni fonákság. Az angol kereskedő összeköttetéseit minden izökben betölti az egyéni érdek, és minden izökben betölti az angol nemzet eszméje. Ebben semmi ellenmondás sincs. Vajha nálunk is úgy lenne!

Ha a mondottak az áthatlanság törvénye szempontjából ellentétet mutatnak az anyagi és erkölcsi világ közt, más szempontból viszont analogiára vezetnek. Miként az életviszonyok minden izökben alakulnak személyes létté (állam) és személytelen létté (társadalom), épp úgy az emberi szervezetet minden izében áthatja az osztatlan személyes lét, és minden izében, az agyrendszerben is, foly a személytelen élet-processus. Ime tehát az állambölcészlet ugyanazon egy tantétele a fizikai világgal egy bizonyos szempontból ellentétes, más szempontból analog. Ebből látható, hogy a fizikai és erkölcsi világ analogiáját mily óvatosan kell kezelni, ha csak nem akarunk oly képtelenséghez jutni, hogy pl.: az állam a férfi, az egyház, az asszony; vagy: az állam a férfi, a társadalom az asszony; sőt, hogy pl. a külügy a szolgáltatásnak felel meg! Általában emancipálni kell az erkölcsi világrendet az anyagi tünemények igájából. A mi annál nehezebb, mert a nyelvek is főképp az anyagi tüneményeken fejlődnek ki.

III.

A mennyiben az ember az életviszonyokat saját (t. i. általán az embernek) érdeke szempontjából éli, annyiban az életviszonyok a társadalmat képezik. Az ember érdekeinek fejlődési formája: az egyéni szabadság. Ennélfogva a társadalom az erkölcsszellemi és materialis viszonyoknak az egyéni szabadság alakjában fejlődő nagy organismusa. S miután az egyéni szabadság csak az életviszonyokban nyert tartalma által kel életre, tehát a társadalom két szóval: *az egyéni szabadság élete*.

Az egyéni szabadság élete, vagyis a társadalom, korunkban egy nagy emberiségi rendszerre fejlődött ki. Minden pénzdarabban, minden

árúczikkben, melyet kezemben tartok, érzem az emberiség gazdasági fejlődésének vérlüktetését. A tudomány és művészet minden alkotásában látom az emberiség glóriáját.

A modern társadalmat az jellemzi, hogy midőn az ember a saját vagy a hozzá tartozók, szóval egynek, vagy néhánynak érdekéért küzd, ugyanakkor az egész társadalomnak javát mozditja elő. Egy gépnek föltalálása millionáriussá teheti a föltalálót és javíthatja az egész emberiség helyzetét. Ma az emberek folytonosan és kölcsönösen szolgáltatokat tesznek egymásnak, midőn saját maguknak, vagy azoknak akarnak szolgálni, kiknek boldogságát a maguk boldogságával azonosították. Minden egyes társadalmi érdek önmagáért küzdve, az összes társadalmi jólétnek ad lendületet. Az ember társadalmi tevékenysége csak ritkán irányul közvetlenül szélesb társadalmi körre és még ritkábban az egész társadalomra. Ezen szabály alól az associatio mai óriási mévei sem tesznek kivételt; mert a kiket a hirlap a világ minden részéből egy associatióba hozott össze, azok is nem az egész associatiónak, hanem önmaguknak javát keresik; sőt az associatiónak, legbuzgóbb hivatalnokai is maga buzgalmát jelentékeny részben onnan meríti, hogy magát hasznossá és nélkülözhetlenné tegye. Mindenki önmagáért, vagy azokért üzd, kiket saját én-jével azonosított, és mégis az egész társadalom halad, és haladásában oly nagyszerűséget fejt ki, melyről az ember álmodni sem mert volna. ha az élet azt meg nem mutatja. A régiak szeme, mely mesterkéltséget látott az életprocessushoz volt szokva, az erők ezen szörnyű concurrentiájában az ős chaosz visszatértét látná. De a mi szemünknek észre kell venni, hogy a tolongó érdekek vastörvényeknek hódolnak, melyek magukban ezen érdekekben vannak, s a bilincsek társadalmi rendét egy magasb rend, a szabad fejlődés társadalmi rendé váltja föl.

Hajdan a szolgaság alakjában, vagyis kényszerítve tett egyik ember szolgálatot a másiknak (rabszolgaság, jobbágyság), később, ha szabad emberek közvetítették a kölcsönös szolgálat társadalmi processusát, annak föltételei mind a két részről törvény által meg voltak határozva (czéhrendszer, árszabás). Előbb az emberek szabadsága hiányzott, később az érdekeké. Ma szabad az ember, szabad az érdek.

Ma nem kényszerítve, mint a rabszolga, nem is törvényesen előszabott föltételek szerint, hanem a mint érdekeink szabad fejlődése magával hozza, teszünk szolgálatot embertársainknak. És a szabadság

ezen légkörében mind magunkat, mind embertársainkat legjobban szolgáljuk. Így a modern társadalom egyfelől a szabadon fejlődő emberi érdekek nagy organismusa, másfelől azon kölcsönös szolgálatoknak processusa, melyeket szabad ember szabad embernek tesz.

Igaz, e ragyogó képnek vannak sötét pontjai is. De ezek nem tartoznak annak lényegéhez. Minél inkább elkészíti a művész, vagyis az emberiség fejlődésének szabadsága, ezen képet, annál inkább eltűnnek ama sötét pontok. Ezt sohasem fogják hinni azok, kik a haladás által igazságtalan előnyöket vesztettek; ezt nehéz bevárni azoknak, kiknek a haladás igazságos érdekeit még ki nem elégítette. És mégis úgy van. Csak legyünk egy kis türelemmel!

Az emberiség ma egy gondolat, de a gondolat ezen széles birodalmában még sok ámitó lappang, kiknek «kedvesebb az önmaguk által föltalált hazugság, mint a mások által föltalált «igazság». «A föld ma egy terített asztal», de soknak csak a lehulló morzsák jutnak ezen terített asztalról. A jó árucikket meghozathatom a másik világrészből, de ily széles körben a rossz árucikk hálójába is sok áldozat kerül. Kis körben a rossz firmát ott hagyják. Nagy körben is ott hagyják azt azok, a kik próbálták, de a hol ezen kör világforgalommá szélesül, ott akadnak mások.

E bajok láttára a pillanat befolyása alatt álló emberek, kik nem látják az emberiségnek világtörténeti irányát, búsan lehajtják fejüket, és átkozzák a szabad concurrentiát. Legyenek egy kis türelemmel! Egy forgalmilag a középkor módjára elszigetelt városban a concurrentia átlátszósága egy pár nap alatt bekövetkezik. Itt mindenki látja a másiknak társadalmi értékét; itt áll a közmondás, hogy: «A jó bornak nem kell czégér». De vajjon elég-e önmagának egy ily kis kör? Az ember csak az emberiség egységében találja föl a «vitae sufficientiá»-t.*

* A *vitae sufficientia* az embernek nemcsak gazdasági, hanem szellemi érdekeire nézve is értendő, mert a társadalom az utóbbiakat is magában foglalja. A *vitae sufficientiá* ezen szellemi értelemben az emberiség egységében a kosmopolita nem találja meg; mert az emberiség a maga culturalanyiságát az egyes nemzetekben éli. A nemzet ugyan mint culturalany, nem a társadalom, hanem az állam; de ettől az egyes ember társadalmi culturejét elválasztani nem lehet. A nemzeti műveltség állami momentum, az egyéni műveltség társadalmi momentum. Ezek bár különböző fogalmak mégis mindenütt együtt vannak, mint az éremnek két oldala. Midőn a kosmopolitika azokat mégis elválasztja, akkor holt műveltséget hord lelké-

A mi egy városra szorítkozó forgalomban kifejlődik pár nap alatt, annak kifejlődésére a világforgalomban század sem elég. Az emberiség életében a forgalom gyorsabban szélesbült, mint az áttekintés világossága terjedt. Kis szobát egy mécs bevilágít, nagy térben hatalmasb világítószert kell. Ez nem is fog késni. Már ma is oly távol-ságban tisztán látják egymást az emberek, a mely távolságban hajdan a mesék országa volt. Közelg az idő, midőn a föld bármely pontján előforduló és figyelemre méltó jelenség egyszerre mindenütt ismeretes lesz, mintha csak egy városban laknánk. Még ma a vasút a sötétségbe rohan; de a világosságot viszi magával. E világosság le fogja űzni a vasútról azon árucikket, mely nem érdemes arra, hogy a vasút jó-téteményében részt vegyen. Közelg az idő, midőn reklam helyett a valódi érték fog uralkodni. Ne ítéljünk elhamarkodva ezen *átmeneti* korszak fölött. A legédesb gyümölcs is fanyar, a mig éretlen. A szabad verseny törvénye megvéd minden embert, de csak akkor, ha ugy alkalmaztatik emberiségileg, mintha csak egy városban alkalmaztat-nék. Ha minden érdek, mely egymással szemközt áll, *emberiségileg* áll szemközt, akkor minden érdek megkapja azt, a mit érdemel. A mai forgalom nagyszabásúvá teszi a visszaélést, de nagyszabásúvá teszi azon világosság terjedését is, mely a «sophisticirte Stoffe» helyébe a solid munka sikereit fogja léptetni.

IV.

Az államot és társadalmat *anyagilag* szokták megkülönböztetni, vagyis az életviszonyokat kizárólag a társadalom tartalmává teszik. Így az állam egy puszta közjogi formává lesz, mely kong az üresség-től. Az ily állam a logika műve, és nem az emberi természet produc-tuma. Az ily államot megtagadja a természet és a világtörténet; az ily állam csak a felhőkben létezik és a papiroson. És mégis meg-döbbszentő, mennyire el van terjedve ezen állampusztító elmélet. Egy hirlapot nem vehetünk kezünkbe, egy gyűlés szónokait végig nem hall-

ben. Lerontotta azon csatornát, melyen át az emberiségi vita sufficiens az egyes emberre árad. A kosmopolita az emberiség egységében sem lesz önmagában elég, mert ő nem egész ember. Azon mesés sziget, melyről *Diodor* beszél, hol *hajlékony* az emberek esontja és *ketté hasított* a nyelve, a kosmopoliták csakugyan fölfedezték, csakhogy nem a déli oceanban, hanem saját lelkökben.

gathatjuk, egy magántársaságban nem politizálhatunk a nélkül, hogy ne kellene tanuivá lennünk annak, miként lesznek az életviszonyok a társadalom monopoliumává, miként zsugorodik össze az állam egy puszta syllogismussá; miként költözik a társadalomba mindaz, a mi él, és miként veszi el az állam minden biológiai jellegét. S a mi legkülönösebb, a kik zörgő csontvázzá soványítják az államot, és mindent a társadalomnak adnak, azok mégis rendszerint az állam javáról beszélnek, csak ritkán a társadaloméról, és meg is vannak győződve arról, hogy a mit mondanak, az az állam javára szolgál. Talán azt hiszik, ha minden életviszonytól megfosztva, mumiává teszik az államot, akkor ennek az egyiptomi mumiák állandóságát adják. Megölik az államot, hogy halhatatlanná tegyék!

Vannak, kik az állam és társadalom *anyagi* megkülönböztetésének veszélyes consequentiáit látva, egyáltalán elvetik az állam és társadalom megkülönböztetését. Ez a tudomány strucz-politikája. A mely gondolat haladást tartalmaz, az győzni fog mindig, még ha veszélyes tévedések tapadnak is ahhoz. Az emberi gondolatot megállítanunk nem lehet. Tévedéssel, vagy a tévedéstől megszabadítva, de el kell fogadnunk a haladást. A választás igen egyszerű: *alakilag* különböztesük meg az államot és a társadalmat.

Abstract ember nincs. Minden ember a maga életviszonyaival együtt egy személyes egységet képez. Az ember az életviszonyok nélkül puszta gondolat, csak fogalom. Nem élő emberre, hanem csak egy fogalomra alapítják az államot azok, a kik az életviszonyokat mind lefoglalják a társadalom számára.

A cynikusok, majd a stoikusok, később az anachoréták megkísérelték szétörni az életviszonyok hatalmát. Antisthenes az életviszonyoktól oly független akart lenni, mint az Isten. Ily függetlenség azonban ember számára nem terem. A ki azt hiszi, hogy legfüggetlenebb az életviszonyoktól, csak más módon függ azoktól. A ki puszta megy, hogy szabaduljon az életviszonyok hatalmától, azt épp az életviszonyok szellemében beállott fordulat kergette pusztába; új eszme, melyet a pusztába is magával visz. A kik az államot és társadalmat *anyagilag* különböztetik meg, azok túltesznek Diogeneszen. Az életviszonyokat mind oda adják az *embernek a társadalomban*; ellenben az *embernek az államban* még Diogenes hordója sem marad.

Tény, hogy az életviszonyok az államot ép úgy meghatározzák, mint az egyes embert. Az állam az emberek lelkében van, viszont az

emberek lelke az életviszonyok hatalmában. Más a theokratia, más a kereskedő állam, mert mások életviszonyai. Az életviszonyok tehát uralkodnak az állam fölött.

Az életviszonyok ezen állami uralma az államra nézve vagy *belső*, vagy *külső*. Azaz: az életviszonyok uralma vagy magának az államnak uralma, vagy pedig az államra nézve egy külső hatalomé. Az első esetben, ha t. i. az életviszonyok uralma államilag *belső*, akkor ezen uralomnak *alanya* maga az állam. A második esetben, ha t. i. az életviszonyok uralma az államra nézve *külső*, akkor az állam ezen uralomnak *tárgya*. Az első esetben az állam független, az utóbbi esetben nem.

Ha tehát az államot és társadalmat *anyagilag* különböztetjük meg, azaz: ha az életviszonyok kizárólag társadalmat képeznek és államot nem, akkor az életviszonyoknak az államra gyakorolt hatása, az állam szempontjából *külsőleges* hatás, vagyis az állam fölött a társadalom uralkodik, mert hiszen ezen elmélet szerint életviszony és társadalom azonos. Mig tehát a világrend azt hozza magával, hogy az életviszonyokban az állam uralkodjék a társadalom fölött, miként az emberi szervezetben a lélek a test fölött, addig az állam és társadalom *anyagilag* megkülönböztetése oda vezet, hogy a társadalom uralkodik az állam fölött, mert az életviszonyok ezen elmélet szerint csak társadalmi minőségben gyakorolhatják állami hatalmukat. Ime tehát, az állam és társadalom *anyagilag* megkülönböztetése magában hordja az állam függetlenségének elvi tagadását, nem ugyan nemzetközi irányban, hanem a társadalommal szemközt.

És ez nem szürke elmélet, hanem nagyon is gyakorlati kérdés. Először is, a helytelen elv mindig megtermi keserű gyümölcseit az emberi lélekben; mert nem tilthatjuk meg az embereknek, hogy következesek legyenek. De ez nem minden. Hogy az állam független legyen, a végett szükséges nemcsak jog, hanem hatalom is. Az államnak hatalmasnak kell lennie, mint a saját területén fejlődő társadalmi hatalmak közül bármelyik; mert különben ezen hatalmaknak (felekezeti hatalmak, pénz hatalmak s egyéb társadalmi hatalmaknak) eszközévé lesz. Ámde mily hatalmi arány az: egyfelől az állam, mint puszta közjogi formalismus, másfelől az életviszonyok élő erejétől duzzadó társadalmi körök! A kik az államot és társadalmat *anyagilag* különböztetik meg, a kik tehát az államot az életviszonyok élő hatalmától megfosztják, azoknak törékeny állami sajkáját a mai hatalmas

társadalom hullámzó tengere csakhamar összezúzza. Óvakodjunk e sajkán tengerre szállni; óvjuk meg az államot ily elmélettől. Oda kell törekednünk, hogy a polgárok az államot is éljék bele életviszonyaikkba. Akkor nemcsak joga, hanem hatalma is leend az államnak arra, hogy a társadalom fölött uralkodjék. Az életviszonyok személyes állami egységgé alakulva, majd tudnak uralkodni a társadalmilag megosztott életviszonyok fölött. Fonák elvek terjesztésében az állam gyöngesége van, helyes elvek terjesztésében az állam ereje.

A polgárok az állameszmét bele élik életviszonyaikkba, főleg ingyenes politikai munka által az önkormányzatban. Még a földgörgyöt is megszeretjük, ha az állandó és kitartó munkánk tárgya. Még a nemzetet is megszünik szeretni az ember, ha annak ügyei nem képezik munkásságának tárgyát. Oly polgárok, kik ingyenes politikai munkát nem teljesítenek, ajkaikon fogják hordani a nemzetet, de életviszonyaikkba csak saját én-jöket élik bele.

A most mondottakból érthető, hogy Angliában, az ingyenes állami munka hazájában mért oly hatalmas az állam, vagyis a nemzet az életviszonyokban? És Franciaországban, az administratív centralisatio hazájában, mért alakulnak az életviszonyok túlnyomóan, majdnem kizárólag társadalommá, s mért sülyed a francia állam is mindinkább egy pusztá társadalmi alakzattá.

Az egyes életviszonyok előbb alakulnak társadalmilag, és azután államilag; de azért a társadalom, mint *egész*, nem előzi meg az államot, mint *egész*et. A társadalom sohasem volt egy neme a természeti állapotnak. Az életviszonyok egész rendszere együtt és egy időben alakul állammá és társadalommá. Olykor, mint péld. a középkorban, elhomályosul azokban az állameszme, de egészen soha el nem tűnik.

Azonban az egyes életviszonyok előbb társadalmi niveaun jelennek meg, és csak azután emelkednek állami niveaura. Minden egyes életviszony, mint társadalmi viszony születik. Társadalmi jellegét később is megtartja, de a polgárok állami öntudata által egyszersmind az államélet elemévé lesz. Ez a fejlődés egyetemes törvénye. Minden fejlődés egyes részleteiben előbb személytelen, aztán személyes. A mindenségnek mégis két oldalát folytonosan együtt képezi a személytelen és személyes fejlődés. Ugyanez történik, még pedig lélektanilag könnyen érthető módon a mindennapi életben. «Gyárakat nem emel patriotismus, hanem a nyeremény reménye.» De miután keletkeztek a gyárak, a patriotismusnak is erejévé lesznek. Így van ez minden élet-

viszony tekintetében. Az egyén szolgálatában, vagyis társadalmilag, a fejlődés személytelen stadiumában keletkeznek, s azután az állam személyes egységébe emelkednek. Az életviszonyokat rendszerint az önzés teremti és csak azután lesznek azok az önfeláldozás eszközeivé. E processus az egyes életviszonyokban szakadatlan levén, az eredmény az, hogy az életviszonyok *összesége* együtt képezi folytonosan mind az államot, mind a társadalmat. Az állameszme az életviszonyokban sohasem hal meg; még akkor sem, mikor államok romba dőlnek.

Ezt főképen *Frantz*-czal szemben hangsúlyozom. Ezen némettudós arra figyelmeztet, hogy midőn egy állam elenyészik, akkor mégis nem enyészik el minden. Tehát, úgymond, a társadalom létezik, mint az államtól különböző momentum.*

Bizonyynyal létezik. De vajjon *Frantz* ezen érvelése teszi azt bizonyossá. Ezen érvelés nem a társadalom létét, hanem csak azt bizonyítja, hogy mielőtt egy igazsághoz eljutnánk, annyi tévedésen kell kersztül gázolnunk, hogy némely pessimisták czélszerűbbnek tartják, ha nem is keresnők a tudomány igazságait, mintsem azokat ily drágán fizessük meg tévedésekkel «Ha egy állam elvész, nem minden vész el, tehát van társadalom.» Mondja *Frantz*.

Ezen tételek mindenike áll magában, de nem áll azoknak okozati összefüggése; mert a mi egy állam elenyésztekor fönmarad, az *nem kizárólag* társadalom. Pedig *Frantz* épp azzal akarja a társadalom létét bizonyítani, hogy ilyenkor nincs állam, mert elenyészett; de mégis van valami; mert nem enyészett el minden. És ezen valami: a társadalom.

A *Frantz* által fölhozott esetben egy *konkrét* állam elenyészett, de nem enyészett el általában az állameszme fejlődése az életviszonyok-

* «Mann braucht sich nur die Frage zu stellen: was denn eigentlich geschieht wenn ein Staat untergeht, wovon wir in unseren Tagen so naheliegende Beispiele haben? Eine solche Katastrophe ist doch niemals ein allgemeiner Untergang, sondern immer bleibt sehr viel mehr bestehen als untergeht, denn was dabei untergeht, ist der Hauptsache nach nur die Staatsgewalt, an deren Stelle eine neue Staatsgewalt tritt. Was aber übrig bleibt, ist nicht bloss das Land, auch nicht bloss die Leute mit ihrem persönlichen Charakter und ihren individuellen Rechten und Interessen, sondern es bleiben der Regel nach auch viele Einrichtungen bestehen, die nicht etwas bloss Privates sind, wie namentlich die Gemeinden; dann ferner Stände, Corporationen; stb. stb. Gibt es also etwas, was fortbesteht, wenn der Staat untergeht, so ist jedenfalls die Thatsache einer Solchen Mittelwelt zwischen dem Individuum und dem Staate festgestellt. (Die Naturlehre des Staates. 162. Iapon.)

ban; sőt inkább minden félbeszakítás nélkül egy újabb konkrét államra vezet. Az életviszonyokban teljes államtalanság soha sincs. Meghalt az állam, éljen az állam! Ez az emberi természet szava. Sőt az új állameszme töri szét a régít. Az antik római állam szétporlott, mert a barbar népek új állameszmét hoztak magukkal. Szemünk előtt enyésztek el az apró olasz államok; de azért nem volt egy pillanatra sem államtalanság; mert inkább egy hatalmas állameszme dönté romba azon apró államokat s a mi katasztrófájukat túlélte, az nem volt kizárólag a társadalom, hanem az olasz állami egység.

Frantz elemzése szinte az állam és társadalom *anyag*i megkülönböztetésén alapszik; a mi nála csakugyan meglepő. Persze, ha az összes életviszonyok, még a község is (!) mind merő társadalom, s ennél fogva az állam üres közjogi formalizmus, akkor Frantz elemzése áll, sőt nagyon szellemes; akkor előfordulhat, hogy a régi állam közjogi szervezete már összeomlott, és az új állam közjogi szervezete még nem épült föl. Tehát egyelőre van államtalanság, anarchia, társadalom, és semmi egyéb. Ez állna, ha az állam nem volna egyéb, mint közjog. De ki állított össze éles megjegyzésekből egy egész könyvet az állam mint «hölzernes Gerüst» ellen?

A közjogi szervezet szükséges a végből, hogy az állam fönmaradjon, és önrendelkezését gyakorolja. Senkinek sem jut eszébe a közjogi szervezet jelentőségét kicsinyelni. De az állam lényege nem a közjogi szervezetben van, hanem abban, hogy a nemzet a polgárokbán tudja és érzi magát. Az állam lényege tehát ethikai momentum. S vajjon azt hiszi-e Frantz, hogy az olasz nemzet nem tudta és érezte magát az olasz honfiakban, mielőtt azon apró államok összedültek? És ha tudta és érezte, akkor volt is azok életviszonyaiban állam még mielőtt az olasz egység közjogilag szerveztetett. Tehát ezen életviszonyok nem alakultak egy perczig sem kizárólagosan társadalommá, sőt épp ily katasztrófák idején mutatják meg az életviszonyok államilag productiv erejüket. A tudományos elemzés arra való, hogy tisztítsa a fogalmakat; Frantz említett elemzése csak zavarja azokat.

Fogalmazavart terjeszt Frantz az állam és társadalom megkülönböztetése tekintetében más irányban is; t. i. az által, hogy a társadalmat egy *közvetítő körnek* («Mittelwelt») mondja az állam és egyén közt. Ezen tévedést azonban *Mohl* Roberttől veszi át, a kinek nagy érdeme, hogy az állam és társadalom megkülönböztetését oly erélyesen hangsúlyozta, de a ki e megkülönböztetést egészen hibás irányba terelé,

midőn a társadalmat az egyes személyiség sphärája és a népelet organikus egysége között középhelyen vélte fölfedezni.* E szerint a fejlődésnek három foka: az egyén, a társadalmi körök és végül az állam. Ennek megfelel Mohl szerint, az eddig évezredekben át uralkodott fölosztástól (közjog és magánjog) eltérőleg, a jognak is három ága: magánjog, társadalmi jog, állami jog.**

Ezen rendszer az államot hatványozott társadalommá teszi; valami egyetemes társadalmi körre. Világossága, átlátszósága különösen veszélyessé teszi azt, főleg napjainkban, mikor az emberek hajlanak arra hogy az államot a társadalomba fojtsák. Csak mondta volna Mohl a régi rómainak, hogy ő nem közvetlenül éli az államot, hanem csak bizonyos társadalmi körök közvetítésével, majd nagyot néztek volna a Fabriciusok, Catók, Grachusok és Cicerók. Ma, fájdalom, visszhangra talál. Annál inkább kell az ellen küzdeni, hogy a nevezett német tudósok társadalmi «Mittelwelt»-je az államot is lehúzza társadalmi niveaura.

Azért, hogy a társadalmi körök számos egyest egy egészbe (pl. egy részvénytársulatba) foglalnak, még éppen nem állnak az államhoz közelebb, mint maga az egyes; mert nem a sok egyesnek egy egészbe való összefoglalása, hanem ezen összefoglalás elve dönt. A társadalmi kör sok egyest összefoglal. Az állam is sok egyest összefoglal. De ezt épp ellenkező elv szerint teszik. A társadalmi körben sok alany érdeksomája. Az államban egy alanynak érdeke. A társadalmi körben összhangzó akaratok. Az államban egy akarat. A társadalomban és államban az akaratfejlődés egy személynek lélektani egységén alapszik; de míg a társadalomban ezen lélektani egység egy ember, addig az államban egy évezredes etikai személy. Államügy és magánügy kétségtelenül ellentétes elv, mert hisz az állam nem egyéb, mint a magánügynek folytonos áldozatul hozatala egy magasb etikai lét, a nemzet, mint öncél javára. És a társadalom nem egyéb, mint szervezett, hatványozott magánügy. A magánügy még sokkal inkább magánügy, ha azt társadalmi körre szervezzük. És mégis a társadalmi kör közvetítené az egyént az állammal? Az ember lelkében az önzést és önfel-

* Seit ganz Kurzem ist man zu der deutlichen Erkenntniss gekommen, dass das gemeinschaftliche Leben der Menschen keineswegs im Staate allein besteht, sondern dass zwischen der Sphäre der einzelnen Persönlichkeit und der organischen Einheit des Volkslebens eine Anzahl von Lebenskreisen in der Mitte liegt. (Die Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften. I. 70.)

** Encyklopädie der Staatswissenschaften 197. lap. 3. jegyzet.

áldozást egymással a szervezett, vagyis lélektanilag hatványozott önzés közvetítene? Vajjon ha egy részvénytársulat közgyűlésében arról tanácskoznak az emberek, miként fokozzák jövedelmöket, ha egymást beletűzelik a nyereségyvágyba, ha a magánérdek tüzfolyamában fürdenek mindnyájan, vajjon akkor közelebb jntottak az államhoz, a közügyhöz, az önfeláldozáshoz?

Hogy a társadalomnak, mint az állam és egyén közé állított «Mittelwelt»-nek Frantz nem találja vezérelvét, az könnyen érthető. A semminek nincs vezérelve; s az állam és egyén közt nincs semmi. Az ember közvetlenül éli mind az államot, mind a társadalmat. Frantz három kategóriát különböztet meg: az egyént, államot és ezek közt a társadalmat. Ámde az egyénben csak két vezérelv van: önzés és önfeláldozás. Ama három categoria közül tehát egyik szükségkép elv nélkül marad. Mohl és Frantz társadalmi fogalma két szék közt a földre esik. Nem a gazdag fejlődés miatt nem találja Frantz a «Mittelwelt» fogalmát, mert hisz akkor a természetnek sem volna fogalma. Nincs oly sokféleség, melynek közös elvi alapja nem volna. Az életviszonyok egyaránt sokfélék állami és társadalmi alakulásukban. De mindkét alakjukban vezérelv sugározza át azokat: a nemzet eszméje állami alakjukban, az egyén eszméje társadalmi alakjukban. A ki valami harmadikat keres, annak csak az üres semmiség akad kezébe.

Dr. Kuncz Ignác,
pozsonyi jogtanár.